

**Теоретичні питання строків у
приватному праві.
Монографія**

В монографіі здійснено комплексне дослідження темпоральних характеристик суб'єктивного матеріального права. Вияснено сутність і юридическу природу строків в частном праві. Нароботано систему строків исходя из их назначения, порядка установления и содержания опосредуемых отношений.

Для научных работников, аспирантов, студентов, судей и всех, кто интересуется проблемами регулирования во времени общественных материальных правоотношений.

П. Д. Гуйван

**Теоретичні
питання строків
у приватному праві**

Монографія

Харків
«Право»
2014

УДК 347
ББК 67.304
Г93

*Рекомендовано до опублікування вченою радою
Запорізького національного університету
(протокол № 5 від 23 грудня 2014 р.)*

Рецензенти:

В. В. Луць, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, завідувач відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України;

О. В. Дзера, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук Вищої школи України, член-кореспондент НАПрП України, заслужений юрист України, професор кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

В. Л. Яроцький, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права №2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Гуйван П. Д.

Г93 Теоретичні питання строків у приватному праві : монографія / П. Д. Гуйван. – Х. : Право, 2014. – 632 с.

ISBN 978-966-458-769-0

У монографії здійснено комплексне дослідження темпоральних характеристик суб'єктивного матеріального права. З'ясовано сутність та юридичну природу строків у приватному праві. Напрацьовано систему строків виходячи з їхнього призначення, порядку встановлення та змісту опосередковуваних взаємин.

Для науковців, аспірантів, студентів, суддів та всіх, хто цікавиться проблемами регулювання в часі суспільних матеріальних правовідносин.

**УДК 347
ББК 67.304**

ISBN 978-966-458-769-0

© Гуйван П. Д., 2014
© Видавництво «Право», 2014

Зміст

Передслово.....	5
Вступ.....	7

Розділ 1

Проблеми правового регулювання строків у приватному праві України.

Систематизація темпоральних чинників

Загальна характеристика темпоральних проявів руху матерії як елементу буття.....	11
Соціальний час у системі координат руху суспільно значимих феноменів.....	39
Час існування актів органів владних повноважень (об'єктивного права) та їх взаємозв'язок із суб'єктивним матеріальним правом.....	48
Юридична природа строку в приватному праві.....	61
Матеріально-правові строки як елемент змісту суб'єктивного права.....	101
Строки — обумовлені людиною відрізки часового руху буття. Обчислення матеріально-правових строків.....	132
Класифікація строків у цивільному праві. Загальні питання.....	154
Юридичний зміст присічних (преклюзивних) строків та відмінність їх від інших періодів здійснення матеріального цивільного права.....	186
Правове регулювання окремих присічних строків. Практичний аспект.....	217
Класифікація матеріальних строків у приватному праві за критеріями їх визначеності.....	252
Правова сутність гарантійного строку.....	304
Претензійні строки: доцільність та принципи їхнього правового регулювання.....	345
Порядок та строки застосування оперативних заходів впливу на вправопорушника.....	384

Розділ 2
Питання темпорального регулювання
в речових матеріальних правовідносинах

Темпоральні характеристики володіння чужим майном.....	409
Сутнісні та темпоральні характеристики набуття майна від неповноважного відчужувача	431
Набувальна давність як елемент матеріального інституту отримання права власності	473
Співвідношення між позовною та набувальною давностями.....	526
Висновки	559
Післяслово	581
Список використаних джерел	583

Передслово

Старий Вчитель зайшов до свого кабінету і знесилено опустився у крісло. Так, сьогодні був дуже насичений день. Лекції були присвячені загальнофілософським питанням матерії, її руху і буття у просторі та часі. Проблема дуже зацікавила учнів, вони були незвично активними, зрештою заняття завершилися бурхливою дискусією. То добряче виснажило сивочолого Вчителя. Та, з іншого боку, він був задоволений. Хороша зміна росте, хлопці та дівчата загалом розумні, допитливі та настирні. І як кожен наставник, який прагне побачити хороший результат своєї роботи, Вчитель був задоволений.

У двері постукали і зайшов Учень. То був його найкращий Учень, у якому Вчитель вбачав своє майбутнє відтворення, так би мовити реінкарнацію. Очі хлопця палали, він був збуджений і явно хотів продовжити дискусію, котра щойно завершилася. Попри втому, Вчитель втримав певне роздратування і запросив його присісти.

– Знаєте, Вчителю, — почав той, — я постійно думаю про те, що ми сьогодні обговорювали. Зокрема, про плин часу. Вважається, що його перебіг є неспинним та незворотним. Але ж то лише суб'єктивне сприйняття, яке зазвичай ґрунтується на особистому усвідомленні особою того факту, що якесь явище відбулося раніше, а якесь — пізніше. Більше того, встановлені та зафіксовані людьми відрізки у загальному часовому плинові, котрі прийнято називати строками, теж є умовними величинами, єдине призначення яких — це облік певного періоду для вчинення якихось дій. Та я не переконаний, що час об'єктивно має свій перебіг поза нашою уявою. І свідченням цьому є численні матеріальні явища буття, які за звичайної логіки не могли б відбуватися у той момент, який їм приписується.

– Дійсно, — відповів Вчитель, — час — то такий прояв буття, який ми не можемо осягнути повністю. Ми не можемо навіть виміряти його загальний перебіг, обмежуючись обчисленням умовних його відрізків. Саме до поняття часу найбільш застосовне слово «безкінечність». Але матерія, безумовно, рухається у часі і це — об'єктивна реальність. Прийнято вважати,

що час не можна зупинити або повернути назад. Цей постулат ніким не доведений та сприймається а ргіогі, та поки що ніхто не довів і зворотного. Ти маєш рацію, історії відомі вчинки, що випереджали свій суспільно прийнятний час. Але то характеризує лише феномен особистості, а не стрибки часового перебігу чи переміщення у ньому. Такі люди, як Сократ, Джордано Бруно, Сергій Магнітський та інші, випереджали свій час, за що, як правило, жорстоко поплавилися.

Бачачи відверте бажання Учня продовжити дискусію, Вчитель додав:

– Давайте продовжимо цю розмову наступного разу, я дуже втопився.

А поки що ми обоє ще поміркуємо над питанням.

Явно невдоволений Учень пішов, на ходу кинувши:

– І все ж я знайду спосіб змінити хід часу, принаймні в усвідомленні людства...

Вступ

Розвиток правової науки виявив серйозну роль, котру грає час у сучасних цивільних відносинах, формуючи їх визначеність та стабільність, забезпечуючи конкретність обсягів прав та обов'язків учасників цивільного обігу, гарантуючи їхню дисциплінованість. Актуальність темпоральних питань для юридичної науки впливає в першу чергу з того, що всі об'єкти вивчення та регулювання (правовідносини) розвиваються в часі, мають динамічний характер. Відтак їхня тривалість відноситься до тих параметрів, які визначають та формують юридичну природу того чи іншого правового явища. Регулювання строків є традиційним правовим механізмом, що має притаманний лише йому спосіб впливу на перебіг взаємин у соціумі, що мають правове оформлення.

У цивілістиці, котра є однією з наук, що надає правове регулювання суспільних взаємин, існує багато досліджень, пов'язаних з темпоральним впливом на встановлення, здійснення, захист суб'єктивних матеріальних прав особи. Достатньо навести лише праці І. Є. Енгельмана, О. Л. Боровиковської, М. А. Гурвича, М. Я. Кирилової, В. В. Луця, В. П. Грибанова, Є. А. Крашеніннікова, Л. Г. Вострикової, К. Ю. Лебедевої та ін. Разом з тим акценти переважно робилися та продовжують робитися на дослідженні лише тих інститутів, котрі мають нормативне закріплення у Цивільному кодексі. Так, у літературі досить серйозно обговорюються проблеми позовної давності, останнім часом приділяється більше уваги відновленому інституту набувальної давності. У той же час інші питання залишаються менш вивченими, ціла низка з них продовжує бути дискусійними. Потребують глибокого теоретичного аналізу, зокрема, такі напрямки, як визначення правової природи цивільних строків, напрацювання єдиних закономірностей їх правового регулювання, значення конкретного терміну в межах тривалості строку, встановлення об'єктивних відмінностей окремих видів строків, виходячи з їхньої сутності та правової мети застосування. Суперечливим є законодавство та наукова думка стосовно питань цільового впливу часу на конкретні суб'єктивні цивільні права регулятивного чи охоронного змісту, характеру існування в часі об'єктивного права обчислення строків тощо. Зрештою, досі відсутня систе-

матизація строків як регуляторів правовідносин, не напрацьовані єдині критерії їхньої оцінки. Наразі в наукових працях переважно відбувається дублювання та відтворення темпоральних правових концепцій ще понад півстолітньої давнини попри те, що окремі їх положення вже відверто застарілі та не відповідають реальній сутності сучасних матеріальних взаємодій. Калейдоскопічна розкиданість у актах різного рівня та спрямування нормативних положень, що стосуються темпорального правового регулювання, часто не пов'язаних одне з одним, а іноді і суперечливих, призводить до спотворення юридичної сутності деяких відносин, безпідставного зменшення чи розширення обсягу матеріальних прав та неоднозначного правозастосування.

Будь-які правовідносини різної галузевої належності не можуть розвиватися без врахування фактору часу. Уся фактична діяльність людини відбувається в часі, взаємодії різних суб'єктів, органів держави, соціальних інституцій мають темпоральні характеристики. Саме право як певне явище, соціально необхідна надбудова також перебуває під впливом часу. Воно колись виникло на певному етапі розвитку соціуму і протягом тривалого часу розвивалося, переживало зміни, обумовлені змінами суспільних формацій та тих економічних процесів, що в них відбувалися. Цілком очевидно, що певні правила, що містяться в нашому законодавстві, вже застаріли, інші норми як були, так і залишаються нежиттєздатними, оскільки не відповідають характеру та суспільно-правовій сутності взаємин, що ними регулюються. Заслужують на перегляд норми, що опосередковують темпоральне оформлення претензійних, гарантійних та деяких інших взаємодій суб'єктів майнового обороту. А деякі інститути, котрі, власне, мали б регулювати тривалість окремих реально існуючих у суспільстві відносин, взагалі не розроблені теоретично, тож і просто відсутні в нашому правовому полі. Мова йде передовсім про забезпечення адекватного правового механізму регулювання строків здійснення повноважень на набуття права (присічних строків), реалізації охоронних оперативних заходів до боржника, який не виконав обов'язку належним чином, набуття права власності в разі отримання майна від неповноважного відчужувача та деяких інших. Саме за такого підходу, коли в результаті теоретичного аналізу понять, значення, юридичної та соціальної природи кожного конкретного матеріально-правового строку відповідний цивільний інститут отримує всіх ознак єдиної цілісної системи, буде досягнута мета щодо найбільш ефективного та справедливого регулювання.

Значення часового фактору в цивільному праві важко переоцінити. Правове забезпечення проблем часу в цивільних правовідносинах має важливе методологічне значення, позаяк строки — загальна правова категорія, котра

обслуговує майже всі інститути цивільного права¹. Матеріальні права та обов'язки як елемент статусу учасника правовідносин існують, розвиваються, реалізуються в часі. Відтак законодавець приділяє нормативному забезпеченню темпоральних чинників значну увагу. При цьому слід враховувати, що категорія часу в цивільному праві має свою специфіку. У значній кількості норм основного цивільно-правового закону України — Цивільного кодексу — елементи часового регулювання проявляються у прямому чи опосередкованому встановленні строку чи моменту, з яким пов'язаний зміст суб'єктивного права. Часові параметри того чи іншого юридичного факту або матеріального явища якраз і забезпечують їхню ідентифікацію, відрізняючи з поміж подібних. Правові наслідки настання чи спливу певного строку чи моменту можуть запроваджуватися в нормативному порядку або ж визначатися учасниками правовідносин, та в будь-якому разі вплив на характер взаємин матиме конкретний час, координати якого на темпоральній вісі t чітко встановлені шляхом їхньої фіксації в безперервному потоці часу. Отже, як бачимо, в цивілістиці юридичне значення має не сам процес руху строку, а виділені з нього частинки, відрізки, котрі прийнято називати строками. Строки є продуктами людської діяльності. Саме в результаті психічної діяльності суб'єкта визначається суспільна чи приватна необхідність у тривалості певного об'єкта, обирається потрібний момент відліку тощо. Людина також встановлює правила обчислення часу. Усе це свідчить про суб'єктивний характер встановлення періоду та його обчислення. З другого боку, перебіг належно встановленого строку носить об'єктивний характер згідно з закономірностями руху матерії. Тож з методологічної точки зору певною мірою можна погодитися з висловленим у літературі твердженням про суб'єктивно-об'єктивний характер² матеріальних строків.

Встановлення тих чи інших відрізків чи моментів часу, виділення їх з загального потоку завжди сприяє досягненню якоїсь соціально чи приватно значимої мети. Логічно, що не тільки учасники матеріального обігу, а й громада, не зацікавлені в безкінечній невизначеності більшості майнових взаємодій, позаяк ті чи інші обставини, що складають їхній зміст, після спливу тривалого часу можуть втратити необхідну достовірність та конкретність, суттєво зміниться рівень інтересу суб'єктів. Тож темпоральні обмеження цивільних правовідносин, як правило, позитивно впливають на стан їх роз-

¹ Луць, В. В. Сроки в гражданских правоотношениях [Текст] / В. В. Луць // Правоведение. — 1989. — № 1. — С. 38.

² Петрухина, Т. Г. Сроки в гражданском праве [Текст] / Т. Г. Петрухина // Право и экономика. — 2006. — № 5. — С. 13.

витуку та здійснення. Так, сторони договору з визначеним строком дії зацікавлені в реалізації своїх повноважень вчасно, що спонукатиме їх до більш ефективної взаємодії. У стабільності матеріальних відносин, яка не в останню чергу забезпечується за рахунок запровадження темпорального регулювання, зацікавлене також і суспільство. З часовим фактором у цивільному праві пов'язано не лише встановлення, а й здійснення суб'єктивних прав. Саме часовими відрізками, як правило, визначаються обсяги повноважень щодо здійснення тих чи інших обумовлених сторонами або законом дії. Нарешті правовий захист та можливість застосування примусу в межах охоронно-правового відношення також має темпоральні параметри.

З наведеного випливає, що вивчення строків у цивільно-правових відносинах з позиції комплексного підходу є не тільки актуальним, а й вкрай необхідним питанням. У сучасних умовах питання про цивільно-правові строки набувають все більшого значення. Адже, за великим рахунком, усякий цивільний строк або термін є нічим іншим, як мірою визначення соціальної цінності конкретного правовідношення, складовою частиною змісту суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що до нього входять. Тривалість тих чи інших регулятивних прав суб'єктів матеріального обороту встановлює межі нормального з точки зору своєчасності) їх реалізації та визначає темпоральні чинники для кваліфікації цивільно-правового порушення.

У даній роботі автор має за мету дослідити проблему комплексного темпорального регулювання взаємовідносин, що складаються при матеріальному обігові у приватноправовій сфері. Для здійснення поставленої задачі у даній монографії будуть досліджені поняття, зміст та форми різних матеріальних строків, котрі опосередковують майнові взаємини, проаналізовані передумови виникнення, порядок перебігу і обчислення та юридична сутність періодів існування різних суб'єктивних прав, і на цій базі напрацьована нова система матеріальних строків, котра матиме більшу ефективність, ніж численні сучасні класифікації. Нарешті, метою даної праці є вироблення на базі проведеного ґрунтовного дослідження головних темпоральних чинників суб'єктивних прав пропозицій щодо приведення чинного українського законодавства до відповідності із реальною сутністю існуючих у суспільстві конкретних взаємин.

Розділ 1

Проблеми правового регулювання строків у приватному праві України. Систематизація темпоральних чинників

Загальна характеристика темпоральних проявів руху матерії як елементу буття

Що таке час? Якщо ніхто мене про це
не питає, я знаю, що таке час.
Та якби я захотів пояснити тому,
хто питає, — ні, не знаю.
Августин Аврелій

Генезис світоглядного сприйняття часу. Філософський аспект

Ми у своєму повсякденному житті постійно відчуваємо фактор часу в будь-якій сфері своєї практичної діяльності. Це стосується як економіко-соціальних відносин, так і сфери пізнання різних сторін оточуючого нас буття. Матеріальні об'єкти, суспільно-політичні взаємини, норми права, етико-естетичні принципи не можуть бути незмінними, вони обов'язково зазнають темпорального впливу.

Здавна люди намагалися зрозуміти перебіг часу. Час, як і простір, є неодмінним атрибутом будь-яких проявів буття. Адже кожне пізнання якогось процесу, матеріального об'єкта чи іншого явища пов'язане з визначенням його просторово-часових параметрів. На початку історії людства значення просторово-часової організації суспільства полягало

в першу чергу в забезпеченні виживання особи. При цьому слід зазначити, що на даному етапі усвідомлення природної суті Всесвіту акценти робилися на пізнанні простору, а вже потім — на часі. У свідомості спостерігача спочатку проявлялося чітке просторове уявлення явища, тоді як темпоральні його риси певною мірою залишалися невизначеними. Тож ще за давніх періодів історії людства темпоральні питання розглядалися у взаємовідношенні з просторовим, ця взаємодія була важливим елементом вивчення світу. Уже при складанні стародавніх міфів поняття часу (поряд з поняттям простору) являло собою не просто координату певного явища, а зображувалося могутніми силами, які керують усім. Так, в древньоіндійських Ведах (приблизно VIII ст. до н. е.) час (кала) визначався як уособлена першопричина буття та всеруйнуче явище. У 11-й главі «Бхагавад-гіти» Кришна, який з'явився у особі різних богів, каже «*kālo 'smi loka-kṣaya-kṛt pravṛddho*»¹ — «Я — кала (час), великий руйнівник світів». В індуїзмі та інших дхармічних релігіях циклічність часу метафорично зображається у вигляді калачакри («колеса часу»). У релігійно-філософській течії зороастризму — зерванізмі час (в особі Бога Зервана) визначався як основа основ, котра породжує все інше суще². Прихильники вчення орфіків у Древній Греції вважали, що Хронос (уособлення часу) створив із Хаосу й Ефіру яйце світу, породив вогонь, повітря й воду, а від цих стихій виникло кілька поколінь богів. Серйозна роль у розвитку пізнання часу належить середньовічним дослідникам. Вони виходили з того, що всі темпоральні етапи буття зумовлені вищою силою (богом), тож будь-яке явище рівномірно проходить через стадії створення, розвитку і припинення. Таким чином час та події, що в ньому існують, незворотні і спрямовані в майбутнє. Пізнання може відбуватися з урахуванням послідовності та розгорнутості подій, а часові зміни зумовлені та передбачувані³.

Протягом історичного поступу людства багато досліджень було присвячено темпоральним питанням та впливові часу на рух матерії. Пи-

¹ Bhaktivedanta VedaBase: Bhagavad-gītā As It Is 11.32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vedabase.net/bg/11/32/en>.

² Див.: Глоба, П. П. Концепция времени в зороастрийской космогонии [Електронний ресурс] / П. П. Глоба. – Режим доступу: <http://zoroastrian.ru/node/86>; Глоба, П. П. Зерванизм – сокровенное учение зороастризма [Електронний ресурс] / П. П. Глоба // 1-й Международный Зороастрийский Конгресс, Санкт-Петербург, 28.05.2000. Режим доступу: http://www.asha-piter.ru/03_02_statji/03_02_ppg_zervanizm_na_kongresse_01.htm; Чистяков, М. Зерванизм и зороастризм [Електронний ресурс] / М. Чистяков // Митра № 1. – Режим доступу: <http://zoroastrian.ru/node/1272>.

³ Абасов, А. С. Пространство. Время. Познание [Текст] / А. С. Абасов. – Баку : Элм, 1986. – С. 14–15.

танням темпорального облаштування матерії в усі часи приділяти увагу філософи, чи ті, хто себе такими вважав, від Конфуція до Муаммара Каддафі¹. Проблеми просторово-часової організації матерії досліджувалися не лише у межах філософської науки, а й спеціальних: математики, фізики, інших точних наук, оскільки вони мають загальний характер. Зокрема, розвиток поняття часу та його усвідомлення людиною є невід'ємним елементом методології історичних наук. З урахуванням цих наукових напрацювань з'явилися спеціальні терміни, котрі характеризували сутність темпоральних властивостей предмета спостереження: біологічний час, соціальний час, психологічний час тощо. Фактично розвиток наших уявлень про просторово-часовий рух матерії є послідовними етапами розвитку людського пізнання. Сьогодні у літературі можемо зустріти три визначення даних категорій: реальний, перцептуальний та концептуальний простір та час. Реальний простір-час постулюється як об'єктивно реальні форми існування матерії, умови співіснування об'єктів. Перцептуальні простір і час виражають умови існування та зміни наших уявлень та інших психічних актів суб'єкта. Нарешті концептуальні простір та час являють собою абстрактні математичні структури, котрі можуть моделювати реальні просторово-часові відносини². Останній підхід використовується при вивченні властивостей часу в межах фізичної науки. Спеціальна наука про взаємини у часі зветься хронометрією, взаємодії концептуального часу з простором вивчається в межах хроногеометрії. Втім, за великим рахунком, концептуальні питання сутності часу є проблемами філософії.

Історично питання буття, його форм, властивостей та структури, включаючи простір, час, рух, досліджувалося в межах онтології³ — вчення про суще⁴, розділу філософії, котрий вивчає фундаментальні

¹ Див., наприклад: Афоризми античних мудрецов (Гомер) [Текст]. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2010. – С. 11; Мудрость Конфуция [Текст] / под ред. В. П. Бутромеева, В. В. Бутромеева. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2011. – С. 33; Аль-Каддафі Муаммар. Зелена книга. – С. 85; Ким Чен Ир. О философии чучхе [Текст] / Ким Чен Ир. – Пхеньян : 91 чучхе, 2002. – С. 6–7.

² Солдатов, А. В. Понятия пространства и времени в структуре естественнонаучной теории [Текст] / А. В. Солдатов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1981. – С. 24. Див. також: Мостепаненко, А. М. Проблемы универсальности основных свойств пространства и времени [Текст] / А. М. Мостепаненко. – Л. : Наука, 1969. – С. 5–18.

³ Даний термін запроваджено Р. Гокленіусом у 1613 р. в його «Філософському словнику» (Goclenius R., 1613) «Lexicon philosophicum, quo tanquam clave philisophiae fores aperiuntur. Francofurti»).

⁴ Ажимов, Ф. Е. Онтолого-метафизические проекты современной западноевропейской философии [Текст] / Ф. Е. Ажимов // Вопр. философии. – 2007. – №9. – С. 145.

принципи, загальні категорії суцього. Онтологія намагається здійснити загальний нарис існуючих у природі явищ, при цьому не зводяться до напрацювань окремих наук. Однією із основних категорій, які в онтології характеризують певне явище як реальне, об'єктивне та незалежне від свідомості людини, є поняття матерії. Матерія як філософська категорія сприймається не через окремі конкретні її властивості, а через загальний, всебічний та абстрактний характер своїх проявів. Вона не містить якихось визначених ознак, а лише є результатом абстрактного мислення людини. Першими вченими, котрі внесли вагомий внесок в розробку питань онтологічної спрямованості в межах європейської філософії, слід вважати Фалеса, Анаксимандра, Аристотеля, Платона. Ототожнюючи час з вічністю, вони кваліфікували його як самостійний прояв, чисту тривалість, що рівномірно тече, зрештою, як змістилище подій¹. Їхнє усвідомлення матерії базувалося на засадах матеріалістичного сприйняття. Зокрема Аристотель, оцінюючи прояви руху матерії як окремої субстанції, зазначав, що вони не сприймаються на рівні безпосередньо відчуттів, визнання її існування відбувається внаслідок узагальнення наших спостережень².

При подальшому розвитку науки набула поширення онтологічна теорія ідеалізму, яка робила акцент на суб'єктивному та образному відображенні суцього у свідомості людини. Основна ідея тут полягала в тому, що ідеальне сприйняття формує у свідомості істотні відмінності між об'єктом та його уявним образом. Образом якраз не притаманні всі ті фізичні властивості конкретного об'єкта, позаяк він позбавлений тілесності, не є матеріальним. Тож простір і час уявлялися як способи розташування матерії за допомогою пізнання, відтак вони мають психологічне походження. Час сприймався в якості психологічного факту, внутрішнього досвіду людської душі. Значні дослідження в межах ідеалістичної теорії здійснили такі філософи, як Августин, Фома Аквінський, Ф. В. Шеллінг, Г. В. Гегель. Відтак філософська думка почала схилитися до позначення поняття матерії через пізнання та свідомість людини як визнання реальних об'єктивних явищ, що існують незалежно від неї, але відображаються як такі у свідомості за допомогою відчуттів. Простір та час тлумачилися як вияви людської чутливості, пізнання. Вважалося, що людська суб'єктивність не зводить-

¹ Plato. *Timaeus* [Текст] // *Opera*. Vol. 4 / ed. J. Burnet. – Oxf., 1900. – С. 37.

² Антология мировой философии [Текст] : в 4 т. Т. 1, ч. 1. – М. : Мысль, 1969. – С. 441.

ся до об'єктивно-речових проявів, є специфічним способом буття свідомості, притаманним лише мислячій особі¹. Вона не може виявлятися в об'єктивному та вивчатися науковими методами, але завдяки своєму психічному осмисленню особа конститує оточуючу її природу в певний образ, наділений просторово-часовими критеріями. Конкретні явища природи за даною теорією інтерпретуються переважно з суб'єктивістських позицій, а важлива філософська категорія «речі в собі» як щось об'єктивно існуюче не визнається поза свідомістю суб'єкта². Подібний підхід характеризував також дослідження французького філософа А. Бергсона, котрий здійснив аналіз часу в контексті його переживання людиною як живою свідомою істотою. Сутність такого суб'єктивного та незворотного часу вчений визначав виключно через категорію тривалості. Оскільки тривалість становить собою перебіг внутрішнього життя людини, єдиним носієм часу буде суб'єкт. Тож наші відчуття та переживання щодо реальних матеріальних явищ, відображені у внутрішній тривалості, і створюють час зовнішнього світу³.

Окремого розвитку онтологічне пізнання отримало в межах так званого «трансцендентального»⁴ спрямування. Просування до істини тут набувало визначальних витоків з чистої чуттєвості, що відображена у трансцендентальній естетиці. Згідно з парадигмами даної концепції простір і час є апіорними формами споглядання, котрі прагнуть надати визначеність та певний порядок пізнанню, але самі по собі не входять до складу пізнання. У цьому полягає трансцендентальність простору та часу, і в цьому полягає протидія емпіричності пізнання. З часом загальні принципи буття почали розглядатися на рівні над-

¹ Киссель, М. А. Критика феноменологического метода Э. Гуссерля [Текст] / М. А. Киссель // Вопр. философии. – 1969. – № 11. – С. 74.

² Kant, I. Prolegomena zu einer jeden kunftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten konnen [Текст] / Immanuel Kant. – Philipp Reclam jun. Stuttgart, Meiner, F 2001., Taschenbuch Neuware. – S. 76.

³ Бергсон, А. Длительность и одновременность [Текст] : пер. с фр. / А. Бергсон. – Пб. : АCADEMIA, 1923. – С. 40–41.

⁴ У філософії І. Канта трансцендентальними визначаються апіорні форми пізнання. Вони є передумовою усіякого досвіду та конституують наше сприйняття. Трансцендентальними формами чуттєвості є простір і час, трансцендентальними формами свідомості – категорії (субстанція, причинність та ін.), трансцендентальними формами розуму – регулятивні ідеї чистого розуму (ідеї Бога, душі, світу як цілого). Трансцендентальне (апіорне) протистоїть, з одного боку, емпіричному (апостеріорному), котре воно оформлює, а з другого – трансцендентному – такому, що входить за межі досвіду, речам у собі.

чуттєвої, надраціональної інтуїції: обстоювалася теза, що вони виявляються тільки інтуїтивно, а не протягом практичної, пізнавальної діяльності людини, взаємодії суб'єкта і об'єкта. Найбільш показовими прихильниками «трансцендентальної онтології» були такі представники німецької філософської школи, як І. Кант, М. Хайдеггер, Е. Гуссерль та ін. Так, І. Кант заперечував об'єктивне існування часу, як і простору, відтак вважав за неможливе емпіричне його сприйняття ні безпосередньо, ні опосередковано. Він вказував, що час як апіорна ланка пізнавального апарату має якесь об'єктивне значення тільки стосовно явищ, речей, котрі ми, у свою чергу, сприймаємо як предмети наших почуттів. Тож час існує дійсно не як об'єкт, а як спосіб уявлення, і в цьому значенні він становить суб'єктивну реальність¹.

Е. Гуссерль визнавав в якості інструменту пізнання не саму науку, а її позитивістську інтерпретацію, або фетишизовану науку: він вказував, що різниця між іманентним і трансцендентним сприйняттям відображає різницю між тим, як показує досвід і буття та свідомість². Іншими словами, за головний онтологічний принцип тут приймається суб'єктивність: суб'єктом є трансцендентальна свідомість, від якої редуційоване все об'єктивне³. Відтак на перший план виходить концепція підвищення значення «Я» в кожному акті пізнання як абсолютного вихідного пункту. У цьому, зокрема, полягала антиметафізична спрямованість при з'ясуванні сутності людини як творчої істоти. З другого боку, об'єкт розуміється як інтенціональне явище, що підкреслює його зв'язок з суб'єктом. Отже об'єктивність характеризується в якості продукту духовності, витвору життєво діючої суб'єктивності, а об'єкт є предметом свідомості⁴.

Як бачимо, за даної концепції взаємини між об'єктом і суб'єктом зводяться до визначення першого останнім, і ступінь даного конституювання залежить від рівня осягнення у формі всезагальності, що, зрештою, створює відрив від категорій «зараз» і «тут» досвіду, що

¹ Кант, И. Сочинения [Текст] : в 6 т. Т. 3 / И. Кант. – М. : Мысль, 1964. – С. 139–140, 248–249, та ін.

² Husserl, E. Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology [Текст] / Edmund Husserl ; translated by W. R. Boyce Gibson. – London : George Allen & Unwin Ltd., 1931. – P. 133.

³ Причепій, С. М. Феноменологічна теорія свідомості Е. Гуссерля [Текст] / С. М. Причепій. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 86.

⁴ Gurwitsch, A. Der Begriff des Bewusstseins bei Kant und Husserl [Текст] / A. Gurwitsch. – Kantstudien, 1964. – Bd. 55, H. 4. – S. 410–411.

[Перейти на сайт](#) →